

Халлаан агаарын сырдатааччы

Биир үтүө күн бэркэ билэр киһим “уолум илиитин тоҕолоҕо тахсыбытын травмпууннар гиипсэлээн баран ыытан кэбиспиттэрэ, онто оспокко айкалаабытыгар, 94 саастаах эмээхсингэ илтим. Онуоха биир күнүнэн утуөрдэн кэбистэ ээ” диэн сөҕөн кэпсээбитигэр улаханник итэҕэйбэтэҕим даҕаны. “Ама, 94-с хаарын санныгар сүкпүт ытык кырдыаҕас остуоруйаҕа курдук эмтиир буоллаҕа дуу” диэн бэркиһээбитим. Сонно тута, дойдутугар Абыйга бараары сылдыарын кыл мүччү тутан ылан кэпсэттим. Мин корсунуугэ барыам иннинэ, харахпар кыырыктыыйбыт баттахтаах, нэниилэ сылдыар эмээхсини ойуулаан көрбүтүм. Онтум баара, хата кимнээҕэр сэнэх, чүөр куоластаах, бэрт сэргэх баабыска көрүстэ.

Матрена Константиновна Чиркова - 1999 сылтан ыла Саха сиринээҕи норуот эмчиттэрин Ассоциациятын бастакы категориялаах уонна сэттис кэрдиистээх норуот эмчитэ, ЮНЕСКО норуоттар икки ардыларынааҕы Ассоциациятын чилиэнэ, 2001 сылтан СӨ норуот эмчиттэрин Ассоциациятын уонна НМНЧ “Үрүҥ Аар Тойон” тэрилтэ ахсыс кэрдиистээх Айыы Алгысчыта, 2004 сылтан ыла СӨ Норуот эмчиттэрин Ассоциациятын Бочуоттаах чилиэнэ, Абый улууһун “Ытык саас” бэлиэ хаһаайына, тыыл, үлэ бэтэрээнэ, аатырбыт ойуун Константин Иванович Чирков бастакы кыыһа.

Оонньооботох оҕо саас

Оҕо сааһым Абыйга ааспыта. Ол саҕана оҕо саас да диэхтээн... 1923 сыллаах төрүөхпүн. Аҕам Чирков Константин Иванович аан дойду үрдүнэн дэнгэ төрөөн ааспыт киһи. Кини олохун кыра буолан улаханник өйдөөбөппүн. Ийэм аҕата Кили-миэскэй Уйбаан диэн нууча киһитэ этэ. Абый Сыаннааннааҕыгар, ол саҕана бытанан олорор кэммитигэр Сутуруолаах диэн куөлгэ төрөөбүтүм. Төрөппүттэрим эрдээхтэр бэйэлэрэ бултаан-алтаан, айахтарын ииттинэн 9 оҕону атахтарыгар туруортаабыттара. Мин бастакы оҕобун. Сэрии сылларыгар аас-туор олох, ачыктааһын кэмнэрэ этэ... Дьинэ, оччотооҕу кэмнэри ахтарбын сөбүлээбэппин...

“Ойуун оҕото оскуолаҕа үөрэммэт!”

- Киһини ойдүүр буолуохпуттан аҕам куруук көхсүн имэрийтэрэр этэ. Киһи киһини үөрөппэт. Итинник диэн олох сымыйа. Утумнааһын диэн да баар буоллаҕына, айылҕа бэйэтэ тугу эмэ бэрсибит да буоллаҕына, бэйэтэ салайар. “Миэхэ биэрбитэ” энин диэн сымыйа, ас да танас да буолбатах буоллаҕа, хайдах биэриэххиний? Миэхэ ким да биэрбэтэҕэ. Аҕабыттан биирдэ бэйэтигэр көмөлөнөөрү түөн уурар кыа от диэни ыйыттым. “Аҕаа, ити кыаны хаһан, хайдах хамыйылларый” - диэн. Аҕам аттыбар хамсаҕа табах тарда олорор уонна эргиллэн баран: “Баартыйата суох хомунуус кийиэхэ кыа эмиэ туохха наада буолла?”, - диэбитэ. Мин оҕо эрдэхпиттэн “ойуун диэн куһаҕан” диэн өйдөбүл сөҕмүтэ. Тоҕо диэтэххэ, миигин ойуун оҕото диэн оскуолаҕа ылбатахтара. Ол иһин аҕам идэтин баһылыахпын ончу баҕарбат этим. Сэрии саҕана илиитинэн араанныы буолбут биэлсэр кэлбитэ. Ол киһи дьону эмтиирин көрөммүн эмчит буолуохпун баҕарарым.

- Аҕабын оччолорго хаайыыга илдьибиттэр, саас барбыта күһүн кэлбитэ. Кэлэн баран кыһыары икки оҕотун оскуолаҕа илтэ. Ону икки хоннорон баран “ойуун оҕото үөрэммэт” диэн баран, үүртэлээн кэбиспиттэрэ. Онтон олус хомойбутум. Дьинэ, үөрэннэхпинэ быраас буолар баҕа санаалаах этим. Оскуолаҕа атааралларыгар эдьийдэrim: “Оҕобут илиитэ үчүгэйиин, суруксут буолан баран эмчит буолуоҕа”, - диэхтээбиттэрэ. Мин оскуолаттан үүрбүттэригэр ытаатым, онуоха балтым, Мотуруона кыһа үөрэр. Ол кэннэ эмчит буолар санаам букатын үүрүллүбүтэ. Кэргэн тахсан, Ханалас Нөмүгүтүгэр олорбутум. Кэргэним үйэтин сааһын тухары бухгаалтыр этэ. Кэргэммин кытта бириискэҕэ көрсүбүтүм. Хомсомуол путевкатынан сэрии саҕана тимир хостуур

сиргэ ыыппыттар этэ. Оччолорго миигин икки нуучча дьахтара оҕо көрөөччүнэн илпиттэрэ. Уоллаах кыыны көрбүтүм. Мин олору батынан, бириискэбэ улааппыппын. Ольга Павловна диэн этэ, кини уола сөмөлүөккэ саахалланан өлбүтэ. Биирдэрэ Лидия Николаевна диэн почта улэнитэ. Ийэм иитэр кыаба суох буолан, хоргутан өлөрүмээри биэрэн ыыппыт. Миигин Ольга Павловна “дочам” диирэ. Нуучча тылынан баҕас бэйэбин атабаастапат этим, начаас үөрэммитим, арай кырамаатыканы эрэ билбэппин.

Иккис дойду

Кэргэмминээн сэрии кэнниттэн Хангаласка икки оҕолоох көөн кэлбиппит. Онтукайбыт иккиэн утуусуу куордаах коклюшка сутулан, өлөөхтөөбүттэрэ. Эмп-томп диэн суох буоллаба. Онтон кэнники игирэлэммитим. Ол анаара Сыаннааннаахха хараллан сытар. Үс сыллаахха сулууспалыыр сабана атомнаах сиргэ сырытыннарбыттар. Бөртөлүөтүнэн илдьэллэр эбит уонна аҕалаллар эбит. Онтон сылтаан 39 сааһыгар өлбүтэ. Аармыйаттан кэлэн баран кэргэннэнэн, хата түөрт сиэни бэлэхтээбитэ. Сиэннэрбин атахтарыгар туруортаатым. Онон дьоллоохпун. Кэргэммин кытары 62 сыл олобуппут.

Ханалас Нөмүгүтүгэр үчүгэйдик олобуппут. Иккис төрөөбүт дойду онгостон, дьоммун да улаханлык ахтыбат этим. Онтон дьэ, сааһыран истэбин ахсын төрөөбүт дойдугар, дьоннор-сэргэбэр тардынар эбиккин. Оҕо эрдэххинэ көрбүт, ханна, хайдах ууммут оккун-маскын кытары өйдүүр буолабын. Кэлбитин - ол отун-маһын улаатан чынха атын буолар буоллаба. Хангаласка отут сыл олобутум. Кэргэним куһаҕан киһи буолбатах этэ. Сергеев Константин Семенович диэн. Маннай Хангаласка кэлбиппэр “ыанньыксыттаа” диэбиттэрин буолумматабым, ол оннугар чуурканан оттулар тыраахтырга төрдүс бырысыапсытынан киридим. Сэрии кэннэ буолан, эр дьон да диэн суох, обургу оҕолору кытары дьахталлар күүстээх үлэбэ сылдыбыппыт. Киэн бааһынаны солоон, ол маһын тийэр этибит. Кэлин алдьархайдык үүммүтэ. Сопхуос уурайбытын кэннэ кэлэ сырыттапына: “Муочункай, көр, эн үлэлээбит бааһынан билигин пуорт буолан турар”, - диэбиттэрэ.

Халаан анарын сырдатааччы

Аҕабар сөмөлүөтүнэн эмтэнэ кэлээчилэр. Ону мин “мэдэссиинэ үтүөрдүбэтэбин кэннэ, тоҕо аҕабар кэлэллэр” диэн санааччыбын. Эмтиирин көрбөт этим. Улаханлык наадыбат да этим. Мин оччолорго үт сыаҕар маастардыырым. Киһи бөҕө тобуоруһан кэлээчи. Биирдэ өлүөн иннинээҕи сыл уонча дьахтар сөмөлүөтүнэн кэлбит. Кийиитэ уонна биир дьахтар “ороннун көбүтэбит дуо, эһэккэ” диэбиттэр. Ону эһэккэ “кыайар буоллахытына кытаатын” диэбит. Көбүтэ сатаан баран кыайбатахтар. Онуоха мин кириэн истэхпинэ биир дьахтар этэр: “Халлаан анарын сырдатар кыыһын кэллэ, оҕо курдук көтөҕө сылдыар диэбитин дии”, - диир. Онуоха эттэ: “Ээ, икки баайтаһын дьахтар кыайбатахтарына кыайбатыннар, ити халлаан анаарын сырдатар киһи наадыдабына көтөҕүөбэ”. Мин хайдах баҕарар тутар буоллабым.

Норуокка билли

Былырыын дьону аһаастык эмтээбитим сүүрбэ сыла буолбута. Кондаков куруук “Айылбаттан айдарыылааххын, дьону эмтээ” диэн суруйар этэ. Ону улаханна уурбакка, суругун барытын муһан испитим. Олох эрдэттэн суруйбута. Маннайгы суруга кэлэригэр Кондакову пүөркэ сылдыарын туһээн көрдүм. Сөмөлүөттэн түспүтүгэр дорооболостум. Бытыктаах, паһааха бэргэһэлээх, ойуулаах пальтоһаах. Онтон миэхэ кэлэн, илиитин уунан дорооболоһон баран, төттөрү сөмөлүөккэ кирирдэ. Нөмүгүгэ тийбиппэр, эмтэнэ диэн дьүөгэлэрбин кытары Кондаковка киридибит. Кондаков ас буһара сылдыар. Бастаан көрөн баран, дорооболоһоот: “Хайаа, мин эйигин туһээн көрбүт эбиппин. Үкчү эн этин”, - диэтим. Улаханник итэһибэтэ быһыыһаах. “Хайдах танастаах этибиний?”, - диэтэ. Ону түүлбэр көрбүтүм курдук ойуулаатым. Киһим ыскаабиттан ол таһаһын аһалан биэрдэ. Кондаков “эмтээ” диэбитин кэннэ, олох эмтээбэккэ сылдыһыбытым. Хас эмэ сыл ааспытын кэннэ Абыһа үтү собуотуттан биэнсийэһэ таһсан баран, бэкээринэһэ үлэһиһин. Сэттэ уон сааспар тийһэн баран кууллаах бүрдүгү таах сүгэ сылдыһыбытым. Урут сэнэх эрдэхпинэ мас да тардыһааччыһын, сүүрэн да күрэхтэһээччиһин. Билигин Абыһа уолаттар көрсөн: “Эн аан маннай үчүгэй буулканы сиэппитин”, - диэн аһталлар. Депутатскайдар Абыһтан кэлэн мин онорбут урун аһын тийһэн бараллара. “Хантан кэлбиһкиний?”, - диһллэр. Онуоһа “маннааһыһын ээ” диэн хардараһын. Дьонум: “Оччоһо тоһо уруккуттан үлэлээбэтэххиний, бэрт минһыгэс аһааххын”, - диһллэр. Ханалас собуотугар 12 сыл үлэлээбитим, онтон Абыһа тийһэн үлэлээбитим. Ол сылдьан ким иһэ, төбөтө ыалдыар. Ону хоско киллэрэн имэрийэһин. Эмтиһин диэн өйгө да суох. Саһалы хааннарын тарһатаһын диһбин. Дьонум ыарыһаларын аһаран кэбиһэллэр. Абыһа олорон кэргэним Нөмүгүгэ тийбиһин көрсөн: “Тотторү көһөн кэһин, Көстөкүүнэһинэ барыһыттан балыһыһаны маныһыртан араһаппыт”, - дэһпиттэр.

Бастаан өрөспүүбүлүкэһэ Дьону эмтиһирим саһана түүл туһээтим. Утаппыт киһи курдук отон сиэхпин баһараһын. Үһүө буолан отоннуу бардыһыт. Балаһантан таһсан истэхпинэ болбуһа үрдүгэр араһы түгүт бэргэһэлээх аһам түрар уонна этэр: “Тоойуом, дьонноргун абыраан ис”. Онтон кинини аһан биһир булгунһааһа киридим. Киһи муһна баппат ыккый быһыһыгар. Дьэ, онно отон бөһө баар. Бэйэм хомуйбаппын, икки арыалдыһытым аһына-аһына хомуйаллар. Төннөн истэхпитинэ биһир баараһай тиһккэ суор олорор. Онуоһа ол суору көрөн, дьоммор этэһин: “Оһолоор, бу манна отон бөһөтө баар, маны хомуйун”. Кырдыһык, ол тиһт тула хараһтаан көрбөтөх хойуу отонум баара...

“Сарааппайдыһыһын”

Дьону сарааппайдаан эмтиһин. Илиһинэн илбиһэн. Дьон ыарыһытын быһаарбат буолан баран, хайдах эмтиэхпиний? Дьону сарааппайдыһырбар тарбаһтарым ыалдыһыт сирдэринэн “тар” гына туһэр. Уорэммитим эһитэ буоллар, дьону түруоран эрэ эппэрээсһиһэлиэм этэ. Ханан, туга ыалдыһарын тутта билэр буоллаһым. Мин тутан-хаһан эмтиһирбин бэйэм “сарааппайдыһыһын” диһбин. Эмчиппин дэммэппин. Мин улаханник ыалдыһыт дьону ылбаппын. Унуохтара тостубут, сүһүөхтэрэ таһсыһыт, саһалы дьарһа, хаан баттаһына, төбө ыарыһытын эмтиһин. Көмөлөнөр диэн кэлэллэр ини. Эн эмтэммит дьонтон ыһыталаһыан” этэ буоллаһа. Мин бэйэм түөх диэхпиний. Киһиргэнэрбин олох сөбүлээбэппин.

Ас дьайыһыта

Биһиги былыргы өбүгэлэрбит, Кондаков кэпсэһинэн, түүһу да сиэбэтэхтэр, ол бу булкаһа суох, айылһа биһэрбит инэмтэлээх аһынан аһаан олорбуттар. Эгэ, аһы утаһы амсайаһаһара дуо? Сибиһэй эти, балыгы, отон угунан эһин чэйдэнэн олордохторо диһ. Учонайдар араһаһаах былыргы унуоһу хостоотохторуна, сотолоро улахан буолар үһү. Билигин биһиги “убайдар” аһарын

анаан кыччаан иһэбит. Урукку дьон, кырдьык, бөбүбүт быһылаах. Дьахталлар бэйэлэрэ тыаттан мас кэрдэн киллэрэн, ыарахан үлэни толлубакка толорон, окупчурката суох оҕолонон олордохторо дии...

Уһун үйэлэни кистэлэнэ

Билбэппин (кулэр). Эн санааҕар түгүй? (чөл олохтоох киһи буолуо диибин). Мин бачча сааспар диэри биир сото табаҕы тардыбатабым, эгэ аһы утаҕы амсайыам дуо. Мин, дьинэ, эти, балыгы мээне сиэбэппин. Ол оннугар бурдук аһы ордоробун. Киһиэхэ отон олох үчүгэй. Урут биһиги өбүгэлэрбит отону остуолга уурунан олорон сииллэр. Биһиги буоллабына саахар бөбүтүн кутан, уокка оргутан битэмиинин барытын сүтэрэн кэбиһэбит. Саатар кыратык саахар бытарытан, бэйэтинэн сиэххэ наада.

Айылҕалыын алтыһы

Билигин айылҕа мээне сылдыбаппын. Урут арахпат этим. Айылҕаны туохтааҕар да таптыбын. Киһи мунна батан киирбэт ыккыйыгар сылдыааччыбын. Отону, маһы-оту алдьатарбын олох сөбүлээбэппин. Харыстыбын. Обургу оҕо эрдэппинэ отонното илдьэллэр этэ. Онуоха мин отой хомуйбаппын, отонноох сири эргийэ сылдыабын. Отону тэпсиэм, алдьатыам диэн. Ону оҕолор: “Туллугун (таптал аатым этэ) олох хомуйбат, биһиги кэннибиттэн сылдьан отонноон сиир”, - дииллэр. Билигин даһаны оту-маһы сүрдээбин аһынабын. Тыаҕа тостубут лабааны көрдөхпүнэ, ким үөрөппүтэ буоллар, имэрийэбин. Оччоҕо тостубут лабаа хамсаан кэлэр.

Өбүгэ сиригэр

Бу саас Салтаһа таһа (Свистун) диэн аҕам өбүгэлэрин дойдутугар сырыттым. Мууһа түннүк таһынааҕар ыраас. Хайата туруору да туруору. Хаара киһи быарыгар диэри. Мууска дьахталлар үтүлүктэрин устан баран түөрт атахтыыллар. Хайдах илиилэрэ тонмот баһайыный диибин. Онтум мууһа дьэ муостатын күрдүк сылаас. Хайа аттыгар сэттэ салаалаах тиит баар. Онно аҕам ойуун буолар кута-сүрэ үйаланан үөскээбит.

Кондаков миигин эмчит ғынаары көтөр буолан кэлэн көрөр үһү. Силээннээх уонна Абый икки ардыгар кэлэн, биир хайаҕа кэлэ-кэлэ түһэн хаалабын диирэ. Үс төгүл көтө сырыппыт да, уһүөннэригэр түспүт уонна төннүбүт. Ол аҕам тииттээх хайата. Чугаһаппат эбит этэ. Мин ол хайаны илиибинэн утары уунан көрдүм, киһи сирэйэ таһыста. Ону атыттарга “көрүн” диирбин олох таба көрбөттөр. Арай биир дьахтар көрбүтэ буолла да, нууччатын, сахатын сатаан быһаарбатаҕа. Арай ол хайаттан итии салгын илгийэр. Онуоха аттыбар турар Еляны ынырбыппар, киһим сонун, бэргэһэтин устан итии салгынна сыламнаата. Хайа анныгар мууска чэйди олорбут дьоммун ыныран көрдүм да, кэлбэтилэр. Түспүпүтүгэр: “Биһиэхэ эмиэ итии салгын илгийбитэ”, - дэстилэр. Арай хайа уеһээ буруо таһарын ыйдым. Ону Елябар көрдөрөбүн. Ол буруоттан итии илгийэр күрдуга. Оттон илиибин ылбыппар буруо устан хаалбыта. Ол дойду уута сүрдээх ыраас, ураты. Хаарыаны, иккистээн ол дойдуга үктэммит киһии!

Ол дойдуга (Арыылаахха) аҕам төрөөбүт балаһана баар. Ыраахтан көрдөххө үрдүк баһайы дьэ көстөр. Онтон чугаһаан истэххэ, барахсан кыччаан, самнан тураахтыыр. Буолумуна, турбута иккис үйэ буоллаҕа.

Иччилээх туул

Абам эдьийин уола өлөрүн сабана түнээн Арыылаахха бара сырыттым. Үс булгунныха турар (билигин баар). Абабам кестүүмнээх сис туттан баран сылдыар. “Төрөөбүт дойдубун көрө кэллим”, - диир. Онтон хайынан баран: “Доһор, көр эрэ, бу мин төрөөбүт дойдубун көрөөрү Маша (кэргэнэ) эмиэ кэлэ сылдыар”, - диир. Көбүтүм ыраах бабайы Маша сылдыар. Маша кэргэнин кэнниттэн үс сыл буолан баран өлбүтэ. Ол туулбэр көрдөххө сүрдээх үчүгэй дойду эбит этэ. Түүлү чаастатык түнээбэппин. Харахпын симэ сытан, утуйарым эбитэ дуу, утуйбатым эбитэ дуу, көрөөччүбун. Арааһа түһүүбун быһылаах. Түүлбүн улаханлык кэпсээччим да суох.

Абыйга эмтэтэ

Абыйга дьон эмтэтэ кэлэр дуо диигин дуу? Хабаровскайтан икки нуучча кэлэ сылдыбыта. Ама, мантан тиэстибэт буолуохтара дуу? Оёолонуохпут да диэн тийиэллэр. Абыйга бэйэм эмтиир хостоохпун. Уочараттаан олорор буолаллар. Дьон ыттарын кытары абалар. Биир булчут ыты атыыр атабын тоһуппун түппүтүм. Бастакы кунугэр олоппоско атабын ууран олорон туттум. Сарсыныгар кэннибиттэн батына сылдьан олоппоско атабын ууран биэрээхтиир. Үс кун буолан баран үтөрбүтэ.

Оёо кутун туттааччы

Кыайан оёоломмот дьахтар наһа элбэх, айа. Эмтэнэн отучча дьахтар оёолонно. Аан маннай эмтиир да диэни билбэт этим. Онуоха: “Абан оёото суохтары эмтиир үһү”, - диэн үс-түөрт сыл устата олорон баран, кыайан төрөөбөтөх үс дьахтар кэлбитэ. Онуоха мин дьээбэлэнэн, “дьээдьэ буоллабым дуу” диэтим (кулэр). Эмтэнэн баран төрөөбүттэрин кэннэ, абыйдар “Абыйга мотурускалары онорбуккун” диэн күлүү гыналлар. Биир ый буолан баран хат буолбуттара. Белай Гораба утары дьыэбэ олорор нуучча ыала баара. Тобус сыл бииргэ ололбуттар. Кэлбитим кэннэ, икки хонооппун кытары биир улахан бабайы ол нуучча дьахтара киирдэ. Дуруһунаба төрөөбүт, улааппыт дьахтар этэ. “38 саастаахпын, кэргэним эдэрчи, тобус сыл бииргэ ололдубут да, оёобут суох. Оёонньорум баран хаалыа диэн куттанабын, оёолонуохпун баһаалыста көмөлөс”, - диэтэ. Ону мин эмиэ дьээбэлэнним. Дьахтарым ытаата.

Кулун тутар 8 кунугэр үлэбиттэн кэлэн истэхпинэ муоста сууйар улахан бабайы дьахтар утары кэллэ уонна илиибин ылан иһигэр уурда. Мин: “Опять живот болит да?”, - диибин. Онуоха дьахтарым: “Нее, после тебя уже пятый месяц” - диир. “Кимиэхэ да эпэтим, оёонньорум уонна мин эрэ билэбит уонна бу эйиэхэ эрэ эттим”, - диир. Ол дьахтар кыыстаммыта, онтон кыыстарын иккитэ буолуутугар эмиэ иккистээн кыыстаммыта. “Уол буолбатах” диэн хомойбуттуу эппитэ. Ону: “Оннооёор кыыскыт да суоҕа дии”, - диибин. (“Оёо кутун инэрэгэр эмиэ сарааппайдыгыгын дуо?” диибин). Сарааппайдаамына уонна хайыамый? (кулсэр).

Гериятрияба сонотуоруйга сытааччыбын. Онуоха биирдэ дьахталлар кэлэн: “Манна Абый эмчитэ баар үһү, билэбин дуо?”, - диэн бэйэбиттэн ыйыталлар. Онуоха мин: “Билбэтиим, мин биир бэйэм медиктары эрэ билинэбин”, - диэн баран утары олорор дьахталларга ыйан: “Онно икки дьахтар баар, олортон биирдэстэрэ буолуо”, - диибин. Онтон балыһаттан тахсарбар докумуоммар ааппын суруйбуттарын көрөн: “Бэйэн эмчит эрэри билиммэт эбиккин”, - дииллэр. Бэйэм эмтэнэ кэлэн баран туох диэн эмчиппин диэхпиний?

Отунан эмтэни

Дьонно үүнээйини хомуйан эмтэнин диибин да, олох эмтэммэттэр. Буруусунньук уга (отон) учугэй. Ону дажаны ханна үүнэринэн көрөн хамыйллар. Сайылыкка олодохпуна мин анныбынан оробуочайдыр сэттис кылаас кыына баара. Ол ийэтэ быарынан ыалдьан, Дурууунаба сытынан кэбиспит. Онуоха бөһүөлэккэ сатыылаан иһэн манан муох ортотугар уһун уктаах, биир икки отонноох буруусунньукка түбэстибит. Ону көрөн кыыспар: “Добор, бу маны хамыйан ийэбэр иһэрт. Силистэри-бажастары хамыйан баран, ууга сайжаат хатараар. Хаппытын кэннэ чэй курдук иһэрдээр”, - диэн субэлээтим. Ол кэннэ эмээхсин иһэ тардан хаалбыта уонна сууһун туолан баран өлбүтэ. Күчү от сүрэххэ учугэй. Саамай дөлүһүн сэбирдэбин биһирибин. Тымырдаргын ыраастыыр. Сэбирдэжэ хагдарыйа илигинэ, күөх сэбирдэжи хатаран баран чэй курдук оргутан иһэбин. Силиһэ тахсан турарын хомуйан эмиэ хатаран иһээчибин. Ийэм иннэ гынааччы.

Эрэнгиэн кыаммат

Бэйэбин ити аныгы эрэнгиэн аппараата кыайбат ээ. Биирдэ балыынаба эрэнгиэннэ туһардилэр. Онуоха онно туран тиэрэ баран түстүм да, өйбүн сүтэрэн кэбистим. Ол кэннэ эрэнгиэннэрэ алдьанан хаалбыта.

“Дьизэм суоҕа атахтыыр”

Мин Абыйга сиэмминээн олоробун. Дьизэбит олус эргэ. Муостата снэн туһар. Куоракка кэлиэхпин бажарабын. Оччоҕо дьон да кэлэн эмтэнэригэр бэрт буолуо этэ. Ил Дарханна бажар дьизэ ыларбар көмөлөһөөрөй дуу диэммин киирэ сылдыахпын бажарабын. Аныгыс сырыыбар кэллэхпинэ, соло булан көрсөрө буоллар диэн бажа санаалаахпын.

Улуу киһи барыыта

Сайылыкка үлэлии сырыттахпына биир ыанньыксыт киирэн, “эһэккэҕэ сырыттым, хайдах эрэ мөлтөөбүт, били, халлаан аҕаарын сырдатар киһи сотору бу диэки кэлэрэ буолуо дуо?” диир диэн илдьиттээбит. Үлэбин туттаран баран тийдэжим дии. Онуоха: “Оо, бу халлаан аҕаарын сырдатар киһи үлэтин үмүрүтэн кэллэ дуу?” - диэтэ. Мин кэлбитим кэннэ нэдиэлэ эрэ буолбута. Быстар кунун сарсыардатыгар 5 чаас сажана таһырдыа сылгы кистээтэ. Көрбүтүм туох да суох. Күн санардыы тахсан ээрэ. Арай көрбүтүм, халлаан аҕаара сырдаан, ээр курдук араас кыраасканан кулумурдуур. Ону көрөн түрдүм. Киирбиппэр эһэккэ этэр: “Аны бу дьахтар түүннэри дьаарбайар буолбут дуу?”. Мин “ат кистээбитигэр тахсыбытым, халлаан аҕаарын сырдаабыт” диибин. Онуоха “буолумуна, халлаан аҕаара сырдатар киһиэхэ сырдаамына” диир. Эбиэккэ таһырдыа тахсан Малаанньалыын күрүөҕэ өйөнөн туран кэпсэттибит. Малаанньа: “Итинник киһи өлөрүгэр ойуумсуйар үһү, куттаммаккыт дуо?” - диир. Дьизэҕэ киирбиппэр эһэккэ аһаан, табахтаан баран сыппыт этэ. Онуоха киирэн иһилибин. Арай аҕам тыыммат курдук. Сэрэнэн суоржанын арыяабын да, эмискэ итии салгын төлө биэрэн тэйитэр курдук. Оннук мүчүмааннанан баран, Балбааража тахсан эттим. Балбаарам сүүрэн киирэн суоржаны арыяа баттаабыта, номнуо сүрэҕэ тэппэт этэ... Отчуттары ыңыран киллэрэн эһэккэни атаараары тэрийдибит. Таһаарар үһүс күммүтүгэр мин сэрэнэн быыһы арыяан көрдүм. Аҕам курданарыгар хоппуруон биэдэрэҕэ муус олодор. Биэдэрэ туттаабын ылан истэхпинэ эмискэ итиинэн биэрдэ, онтон таһырдыа сүүрэн тахсан иһэн, кыладыапкажа суулан түстүм. Балыынаба сытан, систиэмэлэнэн энин тохсус күнүгэр тахсыбытым.

Мин үйэм тухары биир да киһини мөхпөтөх, атаҕастаабатах киһибин. Оҕолорбун биирдэ да кургуйдээбэтэҕим. Собуруу сынньана бардахпына, хаһан да харахтаан көрбөтөх нуучча дьоно кэлэн, уруккуттан билэр киһилэрин курдук кэпсэтээччилэр.

* ❖ *

Матрена Константиновналыын балайда олорон кэпсэппипит. Ол олодохпуна ыстакаанга гаастаах минеральнай ууну куппугтары, эмээхсин “сэрээттээн биэриим” диэн ылан ытыһынан саба баттаан олордо. Ол кэннэ амсайбытым - уум гааһа да, аһы амтана да көтөн хаалбыт! Илибин ылан имэрийбитигэр, илиитин кууһуттэн сөхпүтүм түспа кэпсээн. Матрена Константиновна төһө да 94-гэр сырыттар бор курдук, чилгэр тиити санапыта. Сахатын дьонун туһугар өссө да абыры тырдун диэн баҕа санаабын тиэрдэбин!

Дмитрий Иванов.
«Кыым» хаһыат.

Дууһаҕа сарыалы саҕар

Орто туруу дойду чаһыл күннээх чээл күөбэр оройбутунан түһээт, оргуйар үөстээх олоххо аартыктары арыһан, эриэккэс, дыкти айанна турунабыт. Кини усталаах-туоратыгар ыраһыйанан эрэ ыырдаммаппыт: очур-чочур, түһүү-тахсыы, элбэх эндир ааһан да ситиллибэт. Ол да иһин олоххо айан аптаах-алыптаах, мүөттээгин таһынан ардыгар, аһы да амтаннаах. Сиргэ түспүт сэрэйбизбитинэн, окко түспүт оноһуубутунан туорайдаһар тумуллары тумнан, кыталык үнкүүлүүр кырдалларыгар, сибэккинэн симэммит сыһыларга син биир үктэнэбит уонна уоскулан ылан, кэннибит диэки хайыһан, айаммыт суолун-иһин ырытан-анааран көрөбүт...

Туллук - саргылаах саас илдьитэ

Норуот эмчиттэрин Ассоциациятын биллиилээх эмчитэ, Айыы Алгысчыта, 94 саастаах иһирэх ийэ, элэккэй эбээ уонна хос эбээ Матрена Константиновна Чиркова ураты сэмэй киһи. Баҕар, кини оннугар атын киһи эбитэ буоллар уостан түспэт номоххо киирбит Айыы Ойууна Көстөкүүн Чирков кыһынабын диэн түгэнтэн түгэнгэ санатан да ыллабына туох омнуолуонуй. Ону баара, кини эмчиппин да дииртэн туттунарын сөрү диэн сөхтүм, оччотугар эйигин ким диэххэ сөбүй диэн тоқкоолоһон турдум. Кэпсэтээччим нап-набыллык кими эрэ дьантан-дьаһахтан быһыһыр-абырыыр буоллахпына ол да уччугэй, онон эн ыйытыккар хоруйум итинэн бүтэр диэтэ. Сөбүлэстим. Айан ата холобурдаах, сэхэммит-сэппэммит салһанар. Айылһаттан айдарыылаах, сөбүмэр кыахтаах уонна дьарыктаах сүдү Көстөкүүн Чирковы сэрэнэн-сэрбэнэн, бэрт кыратык таарыйан ааһахтаахпын. Ааспыт кэм быһыһын сэгэттэххэ, кырдыһаһы сэбиэскэй идеология кырыы хараһынан кербүтэ мэлдьэниллибэт. Билигин көнүллүк тыһабыт, наука күүстээх экстрасенсориканан телепатияны, телекинеһы, телепортацияны о.д.а баһылыаһа сөптөөбүн быһаарбыта. Айыы Ойууна айылһаҕа бэрт сэдэхтик көстөр дьобурунан төһөлөөх элбэх киһини өлүү дэгиэ тыһыраһыттан сулбу тардан ылан, быһаһабытын ааһарга да уустук. Онон кини үтүөтэ үмнүллүбүт, сырдык аатын ситимэ быстыбакка, үйэттэн үйэҕэ бэрриллэн истэҕэ. Аны туран бири этиэххэ. Аһатыттан сылтаан Матрена Константиновна оскуолаҕа үөрэнэр диэни билбэтэҕэ, ойуун кыһа үөрэнээчи оччотооһу политикаҕа эмиэ сөп түбэспэтэҕэ. Бу икки омсолоох көстүүттэн тайанан, сэбиэскэй тутулга хом санаан дөрүн-дөрүн хонуктаан ааһар буолуохтаах диэбиппин кулһаабым эрэ истэн хаалла. Кэпсэтээччим чочумча саната суох олордо. Мин киһини үйэ кэринэ

санныгар түспут хаары-кырыаны тэбээн-сахсыйан санаатын сааһылаан эрдэбэ диэн таайбыта буоллум. Өр кэтэниннэрбэтэ, сып-сылаас илиитинэн мин илиибин бигээн олонор: «Эс, куһаҕаны санарыма дуу. Олох диэн эрдэнин буоллаҕа: үтүө-мөкү, кэрэ-мара, үөрүү-хомойуу бэйэ-бэйэлэрин солбуйсан эргийэллэр. Биир сиргэ тоһоҕоломмут туох да ханна да суох. Аҕам да бэйэм да түспуттан хаһан да сэбиэскэй кэми хара хоруонан биһэн, ыарахан сүгэһэрдэммэтэҕим. Өскө өһү-сааһы эбэтэр нүһэр санааны ыарык-баттык гыммытым буоллар, билигин «чыып-чаап» дии олоруом этэ дуо, бэйбит да сыаналаа», - диэтэ.

Аҕата бастакы оҕотун, бу матырыһаал геройун «Туллук» диэн ааттаабыта мээнэбэ буолбатаҕа чуолкай. Матрена Константиновна киинэ түспут Абыһыгар, Ханаласка да олонор аар айылҕаҕа тахсан саамай улахан дуоһуһууну ыларын биллим. Кырдьыга, хас биирбит сылааны-сыппааны таһаараары тыаҕа сылдьан, күппутун-сүрбүтүн сымнатабыт. Ол да буоллар кини эрэ барыта оһуор-мандар ойуулаах айылҕа отун-маһын, көтөрүн-сүүрэрин, кыылын-сүөлүн, кини күрдүк санаата оонһуур дууһалаах диэн, дэн эриэккэскэ долоһойугар хатыыр. Оттон кэпсэтээччим тулланнаабат толкүйдаах - айылҕа иччилээх, а.э. дууһалаах, кини сырдык эрэ санааны саҕар, быыһал-абырал буолар аналлаах, ол иһин кинини харах харатын күрдүк харыстаныахтаах. Салгыы кини айылҕа кэмнэрэ солбуйсар көстүүлэрин хайдах күрдүк күүскэ таптыырын кэпсэтэ. Көмүс солотуулаах сэбирдэхтэр ардахтарын кэнниттэн күһүнү мутук тостор тымныылаах кырыа кыһын солбуйар. Оту-маһы хабыр дьыбар хаарыйбатын диэн маннайгы хаардыы ыраас мап- манан кырсаһан үллүйэр. Оттон санаа сарыалыны чаһылхай сандархай саас салаллар, айылҕа барахсан үһүктар, дууһа иһэйэр сылааһа сааһан сайыны ыһыар. Өн буортан силис тардыбыт, күлүм күн утаһыттан күүс ылбыт, сир илгэлээх итиитин ингэриммит айылҕа сиэдэрэй киэргэллэрэ тырымныы силигилииллэр, эрчими эбэллэр. Хомойуох иһин, саамал кымыстыы уохтаах буһар-хатар сайыммыт кылғаһыан. Күн-дьыл бэйэтин хаамыытынан салгыы айанныыр, эрдэнин эргийэр, күһүн- кыһын кэлиэхтэрэ түрдүҕа. «Ол иһин, - диир Матрена Константиновна, - кини эрэ барыта сүрэһин чопчутугар сааһы кэтэһэрин иитиэхтээн сылдьар, сааһан эрэл кыыма саһыллар. Оттон саргылаах саас илдьитэ түү күрдүк чэпчэки, ып-ыраас, мап- манан туллук чыычаах буоллаҕа. Кини санаабытын кыһаттаары, эрэли уонна итэһэли эбээри уһэһтэн айылыһнаҕа. Киниэхэ туох диэн хом санааттан өстүүү, хаһы сыһыантан кэлэйи баар буолуой. Хата, төттөрүтүн, кини сыччаа истин-сылаас илдьитэ, ыра санаа ымыһа, күөх кырыска үктэһии бэлиэтэ».

Айыы ойууна Көстөкүүн Чирков маннайгы оҕотун бу күрдүк ааттаабыта Матрена Константиновна дохсун сүүруктүү устар олоһун хас биир чыпчылһан түгэһигэр ойуулаһан көстөр...

Таптыыр сүрэхтээх - ол дьоллоох

Сиргэ тереен, киИи буолан, ким туох кыахтааһынан бэ- лиэ сойус суолу хаалларыахтаах диэнтэн кэпсэтиибит иккис түбүмэһэ саһаланна. «Бэл, хамсыыр тыа маһа араастаах. Оттон киһи түбүһан этэ да барылыһбат» диэтэ. Булгуччу маннык бу- олуохтаахһын, ону оноруохтаахһын, итини ситиһиэхтээһин диэн сууһүгэр да күннээх эпэтин чопчулаата. Ол да буоллар, кини быһаарбытынан киИи киһитэ, киһилии киһи, киһилээх, киһи дэтэргэ олоһупт он'кулун он'остуохтаах эбиһпит. Оттон онно уһэһтэн аналбытын толорон, үдүүр үтүмун салһыырга маһынайгы олугу охсуохтааһытын чин'этэн эттэ. Манна сыһыа- ран ойор күннээх мэһик-тэһик, кыһалһа кыттыспатах оһо са- аһыгар тонуннэ:

- Бадана, ацыстаах-тоцустаах буолуом. ТэлгэИэбитигэр күн- нуун дьыэрэнкэйдээн, тыаллыын сырсыакалаИан оонһуу сырыт- таһытына, ацам кэлэн «Туллук, бардыбыт» диэт акка олорто. Миһин урут ханна да илдьэ сылдьыһбат бэйэтэ бу хайдах буоллацай диэн дьиктиргээн да ылбыһпын вйдрвввппун. Син вр айаннаан үп-улаһан күвлгэ кэллибит. Аттыгар түруоран, икки кетер күөх

далай урсунун урдунэн кынаттарын холбоон ыла-ыла уккуулурдуу хамсанан квтвллврун кврдубут. Соторунан шам саьгата суох хоннохпуптан ылла да, бвдвн'-садан' тиим лабаатыгар баар уһа- ат курдукка ильдэн түруорда. Ойдввн кврбүтүм - квтвр уйата эбит, икки эбириэн сымыыт сытар. Дыкэр, ацабыттан бу ити квтердер уйалара, бу кинилэр сымыыттара дуо диэн ыйытыах- таах быыылаацым. Ыйыптатацым, бацар, курдаттыы таай- бытым буолуо. Соторунан, ацам табахтаан бүтээт, эмиз сан'а- та-ин'этэ суох твтврү айаннаатыбыт. Сай устата уйаца аны иккитэ кэлэ сырыттыбыт. Иккиспитигэр - сымыыттан хайы- сах оцолор тахсыбыттар, үһүс сырыбытыгар оцолор куорсун ан- ньан квппуттэр, суохтар. Ити былаһын тухары ацам миэхэ тугу да быһаарбатаца. Билигин кэлэн ойдүүбун - суустэ истиэхтээцэр биирдэ кврбут ордук диэнин. Бука, ацам барахсан сир ийэцэ баар хамсыыр барыта уйалаах, кини кэнниттэн кэлэр кэнчээрлээх буолуохтаах диэни ейдоппутэ дуу... Бацар, ол ийин да буолуо, ми-эхэ угустук алаһа дьэиэни тэринэн, аал уоту оттон баран, иэримэ дьэилэрин иччилиир удьуор утүмүн күн сирин кврдрврү кэтэһэ сатаан баран кэллэхтэринэ, квмолвИвру хайдах эрэ иэс, эбээИинэс курдук ылынабын. УоИээ айыылар комолврүнэн кинилэр дьэилэри- гэр оцо сан'ата чүгдаарар. Кинилэргэ уонна миэхэ утүмэн увруу урулуйэр.

Олох хайдах да хаампытын ийин, орто дойдуга киһиэхэ тан-тал туохтаацар да куустээх, оттон таптыыр сүрэх хайаан да дьоллоох буолар. Киһи киһитинэн кэрэ, кинини таптыахха уон-на кини эмиз атын киһиэхэ тантал кутаатын бэйэтин сүрээцэр уматыахтаах. Кэргэммин кытта 62 сүл олорбутүм, оцоломму- түм, сиэннэрдээхпин, хос сиэннэрдээхпин. Кинилэр тапталлара уонна дьон-сэргэ урун санаата миигин угуттуур, онтон куус-уох ылан кыһалцалаахтарга комелвие сатыы олордоцүм.

Санаа кыната тостубатын

Билэбит, Матрена Константиновна суурбэттэн тахса сүл устата унуохтара тахсыбыттары, сүбүехтэрэ ыалдьыбыттары, сүрэх-тымыр дьар^алаахтары уонна, чуолаан, кыайан о^олом- мот дьахталлары «ийэ» дэтэр дьолго тиэрдэринэн ытыктабылы ылыан ылла. Ону кетех күн-унан махтал сүруктар, киниэхэ анаан-минээн араас сирдэртэн кэлэр ыалдьыттар туо1тулуул- лар. Соторутаа^ыта сирэй керсен, атах тэпсэн олон кинили- ин сэбэргэспит учуонай К.К.

Кривошапкин кини түбунан биир тылынан «бэйэтэ сырдык ки1ш эрэ тулатын сырдатар» диэн уот харахха этэн түрар. Мин кини эмтиир ньымаларын билбэт бу- олан, ологро тохтооботүм. Арай, эмчиккэ сыбыаран, түе бэйэм санааны кынаттыыр саргылаах алыптаах тыллар кыбал^аны кыччаталлар, куба^аны кыйдыллар, утуену, кэрэни уонна кэ- скиллээ1)и тустууллэр диэн түомтуу баайыым дуу.

Кэпсэтиибиттүмүгэр аныгы олох ар^абыгар мэьгэстэ сылдыар стресс, депрессия түбунан ыйыталастым. Иэгэйэр икки атахта- ах инчэ1)эй эттээх ханнык ба^арар киһи хайа эрэ түгэннэ кууьэ мелтеен-ебуллэн ылара баар сүл диэн себулэстэ. Дьыбардаах санааны, дууьа^а борук-сорук түругу ыалдьыт-хонобо гыннах- ха, күт-сүр кэбириир, онон итилэри түргэнник тыал-хаар күр- дук аһарар наада диэтэ. Иэрэн-сааран санаа билиэн ылбатыгар сыччах сырдык санаа эрэ абырыыр, оччотугар итэ^эл кууьунэн бэйэтэ эрэл уонна түора дьонно сыбыан тосту уларыяр диэн быьаарда. Учүгэй санаа учүгэйи эрэ ынырар диэтэ уонна мэн да са^а утуену онорорго тиэтэйэр хас биирбит сирдээ^и анала буоларын тобо^олоото.

Матрена Константиновналыын сэбэргэбиим мэктиэтигэр са- рыал тыкпытыны сылаабынан кууста. Ол да ибин кини саргы-лаах тыла сатанар, илгэлээх этиитэ илэ буолар, эмэ-томо гүһа- лыыр эбит. Утуену тустуур, кэрэни кэрэхеиир, үйэлээ^и үксэтэр, кэскиллээ^и кэнэтэр киэн туттар ытык киһибит алгыбын- баһа сыланнын уонна салгыы күехтэн күеххэ үктэнэн ис!

Афанасий Иванов«Хотугу кыым», 2017

Улуу Ойуун кыыба Матрена Чиркова

Мин “баабыскалыын”, Абый аатырбыт ойууна Констан-тин Чирков тереппут улахан кыыба Матрена Константиновна Чиркованы кытары, икки сыллаа^ыта Дьокуускайга кэлэ сы- ытта^ына билсибитим. Ол кэннэ “Кыымн’а” “Халлаан ан-аа- рын сырдатааччы” диэн икки балабанан улахан матырыйаа- лы табаарбытым. Оччолорго Матрена Константиновна миэхэ тубаайан: “ЭИиил саас хайаан да кэлиэ^им, кэлээр”, - диэбитэ. Эбиилигэр сэмээр кэтэспитим да, Абый курдук ыраах сиртэн кэлбит сура^а ибилибэтэ^э. Саастаах киби айаны ыарыра^а- тар буолла^а. Эчи, айаннарын билиэтэ да бас быстар сыанала- ах дии санаабытым. Муус устар ортото эрдээксийэ^э миигин ирдэбэн эрийэ сырыттылар. Онтум “баабыскам” Матрена Кон-стантиновна кэлбит уонна миигин ыныртарар эбит! Быыс бу- ламмын керсубуугэ суурдум.

Ыраастанар ыам ыйын 7 кунугэр Матрена Константиновна 95 саабын томточчу туолла. КиИи кинини керен, 95 саастаах аары- ма кырдыа1)астар кэккэлэригэр хайдах да киллэрбэт. Хор, оннук курдук сэнэх, тэтиэнэх. Айыл^атынан билигин да кыбал^ала- ахтары “тырыппайдыыр”, эмтиир, кэпсээнэ да киэьг. Матрена Константиновна олус сэмэй, кини дьонно кэпсэнэрин, бэйэтэ этэринэн “киьиргэнэрин” олох себулээбэт. Онуоха: “Онноо^ор буолуох эмчиппин эн’ин дэнэр дьон бэйэлэринэн тахса сатаан бе^е буолаллар. Эйигин олох бар дьон-но кэпсээтэхпинэ сата- нар”, - диэн ыххайан кэриэтэ собулэн’ин ылбытым. Хас да кун атах тэпсэн олонорон, “сэрээттээх” ууну ыйырбахты-ыйырбах- ты кэпсэппипит. Онтон быба тардыыны ылан аа^ыы. “Путинча тийэ сылдыбытым”

Владимир Путин быыбардаммыт кунэ этэ. Онон ити тиэмэ- ни таарыйбатах буолуохпутун сатамат да курдуга:

- Мин ити киби ессе аан бастаан талылларыгар дьэтигэр тийэ сылдыбытым ээ. ТүИээн буолумуна. Мин туулбэр илэ чэхчы айанныыр курдукпун. Ити Путин сурдээх учугэй дойдуга олонор эбит этэ. Күөх хончулаах, беден- бэс мастаах дойду. Мин онно биир тиити булан, сабан туран керевун. Хатыныр, дьуос курдук баттахтаах, сырдык киби бебуелэк диэки одуулаан ту- рара. Онтон талыллыбытын кэннэ тэлэбиисэргэ кербутум, үкчу ити мин тийээн кербут кишим этэ. Оттон кэлин талылларыгар эмиэ керерум. Уопсайынан, хас да салайааччыны кербутум. Горбачев сурдээх ыксалынан сылдыар, барыы-кэлии бе^е бу- ола сылдыар этэ, кинини биир дьахтар батыба сылдыара, ара- аһа, кэргэнэ буолара дуу. Ельцин элбэх ба^айы киИи ортотуттан ан’аара эрэ костере. Араастаан кере сатаабытым да, син биир ан’аара эрэ баара. Соччо учугэйдик олонбото1)о буолбат дуо? Сталин дакылаат аа^а турарын кербутум. Быйыл то^о эрэ Пу-тины түбээн кербетум. Дьэ, дьикти.

Дьон Наһаа ньиэрбинэй буолла

- Илиим бэйэтэ иьиттэн куустээх. Биэнсийэ^э тахсан да ба-ран, кууллаах бурдугу сүгэр этим. Бирикээстээх улэ^э сылдьан, 40-наах ууттээх бетуену таа^ы-таах соһор этим.

Билин’н’и о^олору тереппут учугэйдик кербет эбит. Миэхэ о^ом тебете ыалдьар диэн а^алаллар. Онтум эбээхэй эрдэх- тэриттэн сыыба сытыаран кэбиьэн, тебе, кэтэх унуо^а атын- нык ситэн хаалар. Кэлин, куоракка кэлиэхпиттэн, дьон са- наата сурдээ^ин сатарыйбыт эбит диэн бэлиэтибин. Ба^ар, эьиги, куорат дьоно, ону бэлиэтээбэккит буолуо. Ыччаты кыта- ры кэпсэтээри гыннахха, кигтиэрэ холлон, хаьыыты түьэллэр. Наһаа ньиэрбинэй буолбуттар. Ону туюхха ньиэрбинэйдиигит диирбин, улэбиттэн дииллэр. Улэ^э киби үерэ-кете барыах- таах буолла^а дии. Дьахталлар ордук ньиэрбинэйдэр. Уолаттар бэтэрээнэн. Ону дьахталлара ситэрэн кэбиьэлэр быьыылаах. Ньиэрбинэй киби этэ-сиинэ кыбыс-кытаанах буолар. Үс киьш- ни кердум.

Куемэйдэригэр уу да барбат буолар, массаастаары гыннахха, каталка курдук текунуйэ сылдыаллар. Ньиэрбинэй- дээн киби ыалдьар буолла^а. Мин үйэбэр ньиэрбинэйдээбэтэх киьибин.

Сыан’ааннаахтан биир нүүчча кьбитэ кэлбитэ. 95 саастаах эмээхсин илии ууннэрдин диэбиттэр быьыылаах. Илиитин тоьуппутун, сыыИа эмтээн, тимир укпуттара отой сыыИа оспут этэ. Ону хон’о

тардан ылан, холбоон биэрбиппэр бэттэх кэл-битэ. Ити киѳи суурбэччэ сыллаа^ыта ата^ын тобутан эмиэ миэхэ эмтэммит эбит.

Мин хабан да “утуердэбин, миэхэ кэлин” диэбэппин. Ба^а- лаахтар бэйэлэрэ кэлэллэр. Син биир эмэ киѳи сымыйанан эмтаэтин¹ диэн тийэн кэлбэтилер. Сымыйалаабат инилер. Аныгы дьон сиспит ыалдьар дииллэр. Кытаанах улэни улэ- лээбэттэр, барыта бэлэмнэ уорэнэн хаалбыттар. Урукку курдук сопхуос да диэн суох. Аныгы дьон хара улэттэн олус тэйбит.

“Баартыйата суох хомуньуус ”

- Оrespуубулукэ^э эмчит буолан тахсыбытым 25 сыла бу- олла. А^ам ойуун буолан, биир кун оскуола^а олорон уорэм- мэтэ^им. “Ойуун о^ото уерэммэт” диэн сокуон баара. Саатар, биэс кылаабы бүтэрбитим буоллар, сиэстэрэ буолуом этэ.

Суоһу быраастарын ымсыыра керер этим. Улааттахпына эмчит буолуом диирим. А^абын таптыбын да, идэтин олох себулээбэт этим. Бэйэм “Кыым” хаьыаты ылан аа^ар-сүрүйар буолбутум. Суот тардар этим. А^абар семелует мунунан эмтэтэ кэлэллэрэ. Ону мин “мэдиссиина диэн баарына, тојо бу о^он- ньорго кэлэллэр?!” диэн себулээбэтбуоларым. Онуохаа^аммии- гин баартыйата суох хомуньуус диэн кулуу гынара. Уерэ^э да суох учугэй курдук. Сорох уерэхтээхтэр дьону тэн^нээбэт буо- лаллар. Ити куьа^ан.

Хаар эбэ аран^аччылаахпын

Айьища бэйэтэ анаан миэхэ хаар эбэни аран^аччыла- аччынан анаабыт. Кетерум - куба. Маьым - хатын. Кеторум куо- ракка, Биэлэйгэ эн^ин батыспат эбит. Хаар эбэм миигин куруук батыбар. Онноо^ор куоракка кытта. Мин кэлээри гыннахпына, даача^а хаар эбэ олорорун керен собуйаллар. Миигин Ньургу- йаана диэн ааттыахтаах эбиттэр. Ону а^ам Мотуруона диэбит. Араадьыйа кунугэр тороебутум. Онно улэлиир Мотуруона диэн далбар баара уһу. Ону себулээн ааттаабыт.

Хаабы - дьарапалаан, балыгы - устар аал онюстон

- Манна ус ойууну тутан а^алан, ойуумсуппуттар этэ дни. Ол кэннэ ыппыттар. Халыма, Муома ойууннара уонна мин а^ам буолан, уьуен босхолонон кэлбиттэр. Дойдуларыгар тугунан, хайдах тийбиттэрэ биллибэт. Муома кыбитэ ара хаалбыт, от- тон а^ам аах Кэбэргэнэ^э кэлбиттэригэр ат биэрэн ыппыттар.

Биирдэ а^ам уолун аахха сыттацына, ыалдьыттыы тийдим. Ыллар улахан түүччэх диэн балыгы куестэммиттэр. Ону сиэри тииспиппэр, хостон а^ам: “Муочукайга балыгы сиэтимэн. Мин куеспуттэн биэрин\ Оччо сиэн ба^арда^ына, кутуругун тоИутан биэрин”, - диир. Ону мин, эьэккэ балыгы сиэбэт дуу диибин. Киниэхэ эт буьарбыттар этэ. А^абын кытары эт сиэтибит. Ол олорон а^ам этэр: “Ьым, балыгы тоцо сиэхпиний. Дьокуускай- тан кэлэрбитигэр улахан балыгы аал гынан, саамай улаханна- рын борохуот оьгостон кэллэхпит дии”, - диэтэ.

Сайылыкка сыах маастарабын. Сайылыктан балтым аах-ха тийдим. Онно аг)ам кэлэн олорор. Хаас буьарбыттар. Ону миэхэ хоторбуттарын а^ам эмиэ сиэппэтэ. Ону мин “а^ам куьу сиэбэт эбит дуу” диибин. Эмиэ этсии олорор. Онуоха: “Дьокуус- кайтан кэлэрбитигэр дьарапалаан оностон кэллэхпит дии”, - диир. Ону кытары аацыс. Оччолорго ким да ол хайдах оносту- буттарын туоьуласпат этибит.

Ойуун кыырыыта

А^ам кыыраарын биирдэ корен турардаахпын. Мин улаатар- бар ойууннаабын бобулан турар этэ. Биирдэ а^ам эдьийин кыыьыгар о^о турбат буолбутугар ойууннаабыта. Ол букатын киѳи сымыйанан кэпсиирин курдук. Элбэх ба^айы о^о буолан балаган дьээ оронугар туту эрэ бурунэн

баран, умса түвэн сы- тан керебут. Ким да тыабаабат, санарбат. “Тисинээ буолуохта- ах” дииллэр. Онно кердехпунэ, а^ам ата^а олох сиртэн кете сылдыар, тебете - балаган урдунэн. Салгынна экирии сыл- дьар курдук. Танабын чуораана набаа учугэй тыастаах этэ. Ону истэбит. Онтон икки кыыс о^ону урдугэр олордон эрэ, дунурун охсо-охсо, экирии сылдыар. Биир дьахтар керер, быраата Ньу- кулай табырдыаттан улахан бэйэлээх тимир аан хатыырын киллэрдэ. Ону кемулуккэ чоххо анньан кэбистэ. Онтон а^ам суордуу санарбытыгар ылан биэрдэ. Ону а^ам ылан сыр-сыр гына-гына айа^ар угар. Дьэ, мин онно а1)ам елле быыылаах диибин. Түөх да буолбата^ын курдук, салгыы экирээч барда. Онтон Ньукулай уга суох муус тимир анньытын аантан ылан биэрдэ. Ону эт эттиир сүгэнэн саайда. Ол “чаап-чаап” диэн тыабыыра билигин да иИиллэр. Онтон а^ам кетердуу санаран баран, ону туура тардан ылла. Онно биьиги куттанан, суор^ан иьигэр киирэн хааллыбыт. Онтон чуумпурбутугар суорг^аны аппатан кербуппут, Ньукулай анньыыны табырдыа быра^аары сылдыар эбит, ону тула түөх эрэ урун салыбырастар ере кете сылдыаллар. Харахтарын баайар эбит. Кутура туран, сүтэн ха- алар эбит. Ону табырдыа тахсан кердууллэр уонна кулуустээх ампаарга булуустан булан киллэрэллэр. Ойуун танаба кынаттаах дии, оттон а^ам киэнэ барыта бы- тырыыс этэ. Куоракка а^албыттарыгар “кестуумнун добро-вольно сдаайдаатаххына, туппаппыт да, хаайбаппыт да” ди- эбиттэр. Ону биэрбит. Онтон саабыары Абытан кэлэн, тутан ильдэ барбытара.

%% %

Матрена Константиновналыын биьиги үстэ керсен олорон олус элбэ1)И кэпсэппипит. Ону, биллэн турар, биир балаИа кээмэйигэр батарар хайдах да табыллыбат. Онон кэлинни нүемэрдэргэ табаарыахпыт. Айыл^аттан айдарыылаах, олус сэ- мэй, истин Ытык кырдыа^абы, чаччы, тарба^ар дэгиттэр тала- аннаах, ыарыыны ыстаан ылан быра^ар курдук дьикти аптаах (ону түе бэйэм билбит дьоллоохпун) Матрена Константиновна- ны 95 саабынан ис сүрэхпиттэн э^эрдэлиибин. Эссе да чин- ник сылдыан бар дьоннун эмтии, араначчылыы сырыт. Эийэхэ уонна дьизэ кэргэннэр кытаанах доруобуйаны, дьолу-соргуну ба^арабыт!

Дмитрий Иванов, “КЫЫМ” хаһиарн 18 №

Ыраас дуубалаах, дьончогу утуену эрэ ба^арар

Абыдар сугуруйэр, киэн туттар ытык кырдыа^асытын, Ма-трена Константиновна Чиркованы, 1974 сыллаахтан билэбин. Ол сажана фермата уут астааччынан үлэлиирэ, оттон мин ыан- ньыксыттыырым.

Бииргэ торообут балтын уола Валера Ефимов Матренаца кемелебере. Валералыын биьиги биир кылааска уорэммиппит. Кинилэр хас ыам кэнниттэн ыанньыксыттар туттарбыт ууттэ- рин эрийэн, сүегэй онороллоро. Мин бэйэм үлэм кэнниттэн хаалан квмвлвьюрум. Ол кэмн'э дьэ кэпсэтии- ипсэтии бе^е буолааччыбыт.

Эбээ Матрена биьигиттэн тебо да ыраах а1)а саастаах буол- лар, сүрдээх истин1. Онно кини кэпсээнин истээри, ийэли ама- рах сыыыанын иьин тардыбар эбиппин. Ол сажана кини уола Валентин эбии абылыгы буьарааччынан үлэлээбитэ. Кинилиин эмиэ табаарыстаспыпыт. Кэлин Валентин мин тастыпг балты- бын кэргэн ылан, аймахтыы буолбуппут. Хомойуох иИин, Ва-лентины кытта кутует буолбутун кэннэ керсубэккэ хаалбытым.

Ол сажана Эбээ Матренаны дьону эмтиирин, Улуу Костекуун кыыИа да буоларын билбэт эбиппин. Эдэр буолан, улаханник аахайбатах буолуохтаахпын. Кэлин, Кэбэргэнэ^э кэлэн дьону эмтиирин сажана, куруук керсерум. Дьэ, онно уруккуну ах- тыбан, кэпсэтэрбит. Син ер со^ус буоларым буолуо. «Чэ, бар. Атаахтыы олорума. Уьаатаххына, дьон себулүе сүо^а», - диэч- чи. Кинилиин алтыстахпына хайдах эрэ ис-испиттэн чэпчээн, ыраабыран, дуубалыын сэргэхсийэн, эссе да олоро түспүт киьи диэн ба^а санаалаах арахсар этим. Кини оннук киьини сып-сылаас иэийинэн угуттуур, бэйэтигэр тардар куустээх. Биирдэ санаам улаханник түвэн, муунтуьа сылдыар кэммэр туулбэр

кеИуннэ. Урут туулбэр биирдэ да киирбэтэ. Илэ, олоххо баар курдук кэлэн, сьп-сылаас куолаьынан: «Санаацын тьэ- римэ, барьта учугэй буолуо», - диэн баран, эйэлээх ба^айытык мичээрдээн кэбистэ. Ол кэнниттэн бэркэ сэргэхсийэн, санаам ере кете^уллэн уьугуннум, мунчаарбытым ханна да суох. Кор, онноо^ор ьраахтан киби ис туругун сэрейэн, санаатын кетехтеххе табыллыыьы диэн кемелеье кэллэ^э. Кини курдук ьраас дуубалаах, дьон'н'о мэлдьи утуену оьгорор киьи бэрт а^ыйах, суо^ун да кэриэтэ быьылаах. Матрена Константиновна баар буолан, биИиги, Абый улууИун дьоно бары, кемүскэллээхпит, сун дурдалаахпыт, хальнг хаххалаахпыт дии саныбын. Абы- раллаах кунду киьибит, ессе да уьуннук олорон, бар дьонтгор харысхал буол.

Владимир Корякин, Майыар орто оскуолатын учуутала.

Кэбэргэнэ«Хотугу кыым» хаИыат, №19, 2020 с.